

Potvrdzovanie východísk

(Názory S. H. Vajanského na kultúru, umenie a literatúru v priebehu rokov 1882 – 1890)

IVANA TARANENKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Dominantnou témou Vajanského názorov na kultúru, umenie a literatúru sa v osemdesiatych rokoch stáva vymedzenie ich vzťahu k národu a národnosti, ako aj špecifikovanie pôsobenia „svojstva“ v kultúre. Vajanský nadväzuje na tézy prítomné v „programových“ textoch a v tomto období nenachádza pre svoje názory žiadnu relevantnú oponentúru. Svoje úvahy naďalej konkretizuje na literatúre – nejde len o pozostatok motívu hegelovského myslenia, ktorý sa uplatnil v Štúrovej estetike, ale aj o pragmatické uvedomenie si jej miesta v rámci slovenskej kultúry („U nás môžeme hovoriť len o spisbe, lebo inšie umenia sú nám ťažko prístupné...“¹). Navyše vzhľadom na pretrvávajúce politické pomery národnostného útlaku slovenského etnika v Rakúsko-Uhorsku sa literatúra stala jedným z dôležitých priestorov prezentovania politickej, národnej a kultúrnej identity. Ďalší dôvod na vyzdvihovanie literatúry spomedzi ostatných druhov umenia vyplýva i z vysokého hodnotenia jazyka v procese etablovania národnej kultúry. Vajanský ho považuje za „nerozdielnu súčiastku národného bytu“.² V jeho názoroch pretrváva herderovská koncepcia jazyka ako „média skupinovej, kolektívnej súdržnosti, princípu tvoriacom a zabezpečujúcom identitu“.³

V článkoch o umení a literatúre z tohto obdobia sa črtá pomerne zreteľná línia – balansovanie medzi proklamovaním autonómnosti umenia a uvedomovaním si využitia jeho mimoestetických funkcií v rámci formujúcej sa slovenskej kultúry, príznačné pre počiatkové obdobie jeho uvažovania o estetických a literárnych problémoch, sa definitívne završuje potvrdením heteronómneho štatútu umenia. Prehodnocuje sa „samostatnosť“ umenia kantovského pôvodu, za ktorú tak Vajanský horlil a ktorá mu spočiatku poslúžila ako argument proti stagnujúcej literatúre matičného obdobia. Vajanský presadzuje tendenciu predvídateľnú už v „programových“ textoch – zreteľne sa prejavila vo vyhlásení „konkrétneho svojstva“ za imanentný princíp umenia. Dva zdanlivo paralelné momenty odkazujúce k obrazu „chrámu“ a „poľa“, ktoré použil v súvislosti s literatúrou, sa odtiaľto nevytrácajú – vysoké poňatie umenia sa usúvzťažňuje s jeho mimoestetickou funkciou.

Ak sa sústredíme výlučne na estetické východiská koncepcie, vidíme, že krása je pre Vajanského vytrhnutím sa zo všedného, „prozaického“ života, jeho „povýšením“ na sviatok. Umenie vidí ako „mocnú túžbu premeniť všednosť na sviatočnosť, hľadanie vyššieho významu vo veciach jemu (t. j. umeniu – pozn. I. T.) blízkych...“.⁴ Toto „povýšenie“ je

¹ Umenie a spisba. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 24, s. 2.

² Národnia myšlienka. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 11, s. 1.

³ PICHLER, T.: *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava: Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1998, s. 46.

⁴ Umenie a vývin. In: *Národné noviny*, roč. 15, 1884, č. 35, s. 2.

späté i s prítomnosťou božského prvku v procese tvorenia („Tvorenie je iste vysoká úloha: duch tvorivý je oviaty duchom Božím.“⁵), ktorý je nakoniec prítomný i v samotnom diele ako „posledný a prvý základ celku: to je idea diela, to je myšlienka božská, ktorá je esenciou každého umeleckého diela“.⁶ Aktom tvorenia sa podľa Vajanského človek približuje k Bohu, čím sa opätovne tematizuje predstava umenia ako akéhosi priestoru transcendencie (chrámu), a tak aj toto vedomie je zdrojom Vajanského klasicizujúcej predstavy o umení striktné oddelujúcim sféru vysokého a nízkeho: „Duch tvorivý je zriedkavým, veľkým darom Hospodinovým, on je známkou vyvýšenosti človeka nad otáčajúcim ho stvorením, nad zverstvom i skalou, nad potokom, ba i nad samým nekonečným priestranstvom nebeským.“⁷

Hoci nepochybne nemáme dočinenia s pôvodnými myšlienkami, ako neskôr ukážu Vajanského kritiky konkrétnych autorov, podstatne sa podieľajú na formovaní jeho názorov na „každodenné“ ako objekty umeleckej činnosti – tie sú striktné vymedzené a svojím spôsobom limitované. Pôvod týchto obmedzení môžeme nájsť i v Hegelovom situovaní niektorých látok a tém mimo estetického zobrazenia: ide napríklad o stavy životnej, fyzickej núdze, vo všeobecnosti javy poukazujúce na „prózu života“ a vymykajúce sa idealizácii.⁸ Vajanského predstava o uplatnení každodenného sa naplňuje, ako sám uvádza, v dielach ruských spisovateľov – Turgeneva a Tolstého, kde oceňuje, že „deje rodinné, malé, privátne“ smerujú k „všenárodnému, kolosálnemu, historickému“.⁹ Aby „materiál života“ – všedné, banálne, každodenné – našiel svoje stvárnenie v umení, musí podľa tohto chápania nevyhnutne poukazovať na seba, na absolútnu pravdu, vyšší zmysel. U Vajanského (rovnako ako v jeho prozaickej tvorbe) sa „povýšenie“ deje transformáciou faktov skutočnosti ideologicky založeným významotvorným princípom.¹⁰ Treba pripomenúť, že Vajanského obdiv k jeho literárnym vzorom – Turgenevovi a Tolstému – nie je bezpodmienečný: nadšený obdiv sa stráca v momente, keď intenciami svojho diela prekračujú rámec jeho politických či náboženských postojov (odmietavo sa stavia k Turgenevovej kritike Ruska, ako i k etickému učeniu Tolstého).

V tejto koncepcii sa od začiatku veľmi jasne ukazuje vyzdvihovanie obsahu, idey, myšlienky umeleckého diela nad jeho formu, ktorá je vo Vajanského ponímaní náhodná, meniac sa. Oproti tomu je idea diela nielen esenciou, podstatou, ktorá odkazuje k vyššej pravde, ale i „vnútorným imperatívom“, ktorý si vynucuje vznik nových foriem.¹¹ I tu

⁵ Kritika. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 53, s. 2.

⁶ Tamže.

⁷ Tamže.

⁸ HEGEL, G. W. F.: *Estetika. zv. I.* Preložil Jan Patočka. Praha: Odeon, 1966, s. 209 – 211.

⁹ Kritické poznámky IV. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 68, s. 2.

¹⁰ „Uvedený detail (motivácia vzniku románu *Kotlín* – pozn. I. T.) naznačuje, akou cestou sa aj literárne amorfné ‚reči, dialógy a gesta‘, prevzaté z ‚holej skutočnosti‘, po prechode cez významotvorný rámec zovšeobecňujúceho princípu obaľovali a naplňali epicky konkrétnymi sociálnymi, psychologickými a esteticko-tvárnymi obsahmi. Vajanského odvolávanie sa na úlohu tvorivej fantázie a na náhodu iba zastiera existenciu predbežne prázdnych rámcov významotvorného gesta, ktoré je výsledkom autorových tvorivých dispozícií, spoločenskej skúsenosti a literárnej praxe“ (ČEPAN, O.: *Stimuly realizmu*. Bratislava: Tatran, 1984, s. 94).

¹¹ Poznámky o stavbách. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 73, s. 3.

nachádzame pôvod Vajanského nedôvery k modernistickej pluralite umeleckých smerov, ktorá nielen ukončila monolitné historické štýly, ale vlastne i znejasnila prejav myšlienky, idey diela.

Preferovanie obsahu umeleckého diela na úkor formy dokazuje i prebratý článok V. Mrštíka z Národných listov – *O štýle* – z konca osemdesiatych rokov, ktorý je súčasťou prebiehajúcich diskusií v českej literatúre o štýle v umení a súvisí s nastupujúcimi modernistickými tendenciami. Vajanský ho parafrázoval v Národných novinách a ku koncu pridal vlastný názor, ktorým pôvodné Mrštíkove myšlienky fakticky vyvracia. Proti tvrdeniu, že forma ako výraz individuality „je základom každého umenia“,¹² definitívne presadzuje vlastnú mienku: „... štýl je predsa len forma, ačkoľvek forma pri umení je podstatnou časťou tak ako obsah, práve toľko váži. Ale čo dáva štýlu tú báju príťažlivosť? Sama forma nestačila by: je to myšlienka. Myšlienka je jadro...“¹³

Za umelecký ideál, „mieru krásy“ Vajanský považuje antické umenie, ktoré situované mimo všedný život, dosiahlo „neslýchanú výšku“,¹⁴ preto hovorí „o aristokratickom ponímaní umenia“.¹⁵ Ďalší vývin priniesol „rozšírenie (...) na všetky vrstvy“, no jeho zdemokratizovanie spôsobilo vzdialenie sa ideálu – získalo síce „mnohosť, ale nie hĺbku“¹⁶. Hoci návrat k antickému umeniu nie je možný, na súdobé umenie má naďalej pôsobiť regulatívne: „... má obrodzovať, na výške udržiavať tvorivú silu, často denným všedným hurhajom odklonenú od čistého ideálu.“¹⁷

Vajanského nostalgický pohľad na antiku je nepochybne prebratý z nemeckej lektúry¹⁸ (rovnako ako zahrnutie Shakespeara či Homéra do vlastného estetického kánonu). Pre nemeckú estetiku je od Schillerových *Listov o estetikej výchove* (1795) antika obdobím stelesňujúcim harmonický celistvý prístup k životu, ktorého výrazom je jej umenie. Vysoké hodnotenie antiky je prítomné i v Hegelovej estetike a stáva sa základom pre jeho učenie o minulostnom charakte umenia, ktoré je založené na myšlienke, že umenie práve v tomto období vyčerpalo svoju historickú úlohu – bolo adekvátnym vyjadrením absolútneho ducha.

Vajanský vo svojej koncepcii jednoznačne uprednostňuje klasický ideál, ktorý charakterizuje „jednoduchosť“, „primeranosť“, „prirodzenosť“, harmónia, vyhýbanie sa extrémom (často operuje pojmom „zdravého“ umenia). Voči tomuto ideálu kladie do opozície historické slohy, ako sú barok, romantizmus, pre ktoré je podľa neho príznačná negatívne hodnotená „pokrútenosť“. Svoje predstavy o ideáli projektuje i do ponímania „realizmu“, ktorý odmieta považovať za „fotografické odblesky“ skutočnosti. Vidí ho ako

¹² Literárne poznámky IX. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 55, s. 2.

¹³ Tamže.

¹⁴ Literatúra a život. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 7, s. 2.

¹⁵ Tamže.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ Tamže.

¹⁸ I. Cvrkal uvádza niekoľko zdrojov Vajanského oboznámenosti s myšlienkami nemeckej filozofie a estetiky – okrem stendhalského štúdia (najmä Schiller) je to sprostredkovanie „Hegela a Herdera cez kollárovsko-štúrovskú interpretáciu“ a v neposlednom rade „cez ruské estetické a filozofické interpretácie“ (Danilevskij, Chomiakov) (CVRKAL, I.: *S. H. Vajanský a nemecká literatúra*. Bratislava: Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1984, s. 104 – 105).

protiváhu „fantazmagóriám“, „hmľistým karikatúram“ romantizmu. Len pripomíname Vajanského vágne chápanie týchto pojmov – romantikom je mu aj Zola so svojim „supernaturalizmom“. Okrem antických sugescií je Vajanského ideál spojený i s jednou z podob národnoobrodeneckého oceňovania herderovskej kategórie „stred“, „miernosti“, ktorý má pôsobiť proti javom považovaným za krajné (V. Macura¹⁹). Anticipovanie jeho vzťahu k modernistickým tendenciám je v týchto myšlienkach viac ako očividné.

Vajanský inklinuje k modelu umenia, ktoré denotuje vymedzený význam a je disponované, aby sa prepojilo s určitou ideológiou. Ide tu o neoddeliteľné prepojenie – je zrejmé, že ideu, ktorú požaduje Vajanský – estetik, presne definuje Vajanský-ideológ.

Ešte v článkoch z prvej polovice osemdesiatych rokov Vajanský poukazuje iba na možnosť využiť umenie ako „pomôcku v borbe za národnosť“, a zároveň nezabúda pripomínať jeho „samostatnosť“: „Jeden z vážnych prostriedkov („v borbe za národnosť“ – pozn. I.T.), hoci i samému sebe cieľom je umenie.“²⁰ Kriticky sa stavia k explicitnej tendencii v diele, a tým vlastne i k bezprostrednej tradícii literatúry: „Každý Slovák, berúc pero do ruky, chce predovšetkým slúžiť svojej slovenskej národnosti, táto krásna idea je taká silná v jeho povedomí, že zabúda na samostatnosť tvorenia, ktoré je vždy v prvej línii samo sebe cieľom.“²¹ Snaží sa predložiť vlastnú predstavu o pôsobení tendencie, ktorá má byť prítomná ako podstata, esencia diela: „Pravé umelecké dielo nemá zrejmej tendencie, no z neho samého neschválne ako vôňa z kvetu, vystupuje náuka a tendencia, ak je len dobré a zodpovedá požiadavkám... Duch slovenský dýchať má z diela samého, trebárs v celom nebolo Slovensko prízvukované.“²² Popritom však od počiatku neopúšťa názor o úzkom prepojení literatúry, umenia s národom.

Je zaujímavé sledovať, ako sa jeho tézy menia, často protirečivo a utilitárne, v konfrontácii s tvrdeniami oponentov v diskusiách. Keď sa v článku *Literatúra a národ* ohradzuje proti názorom „istého maďarského spisovateľa“, podľa ktorého „keďže Slováci nemajú žiadnej literatúry, tým samým že už nie sú národom“,²³ oponuje: „No my máme veľmi osnované presvedčenie, že národ i bez literatúry je národom.“²⁴ O pár rokov neskôr v inom článku v snahe legitimizovať význam umenia v slovenskej spoločnosti dokazuje, že „umenie je plnoprávne i vtedy, keď mnoho ešte chýbí k zaokrúhlenej osobnosti národa“.²⁵ Striedavo hovorí o umení a literatúre ako o „duchovnom rezultáte národnej činnosti“, „emanácii národného ducha“ (literatúra pôsobí ako prejav životaschopnosti národa), teda ako o výsledku istého procesu, alebo naopak vyzdvihuje ho ako jeho integrujúci a konštituujúci činiteľ: „Národ bez umenia je niečo nehotového, bezorganického... bez

¹⁹ „... pojem streda získaval ešte ďalšie atributy, zdánlivé protikladné, ničmené s predstavou streda úzke súvisiacej. Stred sa mohol jeviť i ako kvalita, jejž hodnota plyne nikoliv ze shrnutí, ale z odmietnutí jevů pomezích. (...) Významně se tato představa v oblasti názorů na literaturu podílela jak obecně na vzniku ideálu povýšené nad jednostranností, (...) tak konkrétně v záporném postoji vůči evropskému romantizmu“ (MACURA, V.: *Znamení zrodu*. Praha : H&H, 1995, s. 175).

²⁰ Umenie a národnosť. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 56, s. 2.

²¹ Tamže, s. 3.

²² Tamže.

²³ Literatúra a národ. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 49, s. 2.

²⁴ Tamže.

²⁵ Umenie a život. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 33, s. 1.

umenia vlastne niet národa, ale iba istá násilenstvom dohromady udržiavaná masa ľudí.“²⁶ Umenie sa teda stáva nevyhnutným predpokladom zachovania „individuality národnej“.

Súvislosť umenia a národa nie je pre Vajanského daná vonkajškovo či náhodne. Nevidí ju ani v preferovaní „národných“ látok, estetická funkcia nie je oslabená na úkor tendencie. Je to vzťah vyplývajúci z „prirodzenosti“, z imanentného princípu umenia. Jeho pôvodne vyzdvihovanú autonómnosť začína Vajanský postupne hodnotiť ako „samovôľu a sebevoľnosť“. Vajanský imperatívne tvrdí: „... umenie musí zliať sa so životom, musí byť produktom života, jemu zodpovedať, z neho čerpať...“²⁷ pričom redukuje „život“ na realitu národa prítomnú v umeleckom diele ako „svojstvo“. Toto kritérium sa mu stáva základom pre rozlišovanie „pravej“ a „nepravej“ literatúry (a teda i umenia).

Literatúra, ktorá „nič, alebo veľmi málo týka sa života“,²⁸ je „hračkou“, „zábavou“, a vlastne ani „ozajstnou“ literatúrou nie je. Pravá literatúra má totiž „zjasňovať a šľachtiť život národa, podávať verný obraz jeho tvaru a typu, byť odbleskom jeho snáh a túžob, tá je jediným vážnym oddelením umenia a prílnúť má k životu a životnej pravde národa“. V týchto intenciách Vajanský špecifikuje svoju predstavu o realistickom umení, definitívne ho prepájajúc s kategóriou národného – „svojstva“, ktoré sa v jeho koncepcii stalo estetickou kategóriou. Úlohou tvorcu je potom sledovať „dušu národa“: „musí ísť za ňou, vnikáť do jej tajných a vonkajších záhybov, musí predovšetkým poznať svoj národ, no nielen poznať, ale i milovať ho“.²⁹ Tento tvorivý akt však nechápe ako „obrátenie sa umelcov ku etnografickým zvláštnostiam národnostným“,³⁰ ako je to v prípade „realistiky nižšieho žánru“.

Vo Vajanského názoroch sa špecifikuje chápanie vzťahu krásy a pravdy v umení, pričom ide o tematizáciu motívu hegelovskej estetiky. Umenie sa nestáva pravdivým svojou zhodou so skutočnosťou, jej napodobňovaním, ale sprítomňovaním jedinej pravdy, idey: v tomto prípade svojstva, národnosti. Samotný pojem krásy sa tejto pravde dôsledne podriadiť. Zreteľne sa nám teda vyjavuje podstata „ideálneho realizmu“ Svetozára Hurbana Vajanského.

Vyhlasenie kategórie krásna za „silný politicko-kultúrny činiteľ“ a vedomé prekročenie medzí autonómnosti umenia („Kvet krásneho považuje sa už jako korunovanie, zakončenie národného vývinu... Umenie nenie hračkou, zábavou... Nech jakokoľvek dôvodíme, že je samému sebe cieľom, všesvetovým záujmom, kozmopolitickou vecou, predsa jeho dobrý vplyv pripadá celej národnej špecifickej kultúre“³¹), ku ktorému dospieva koncom osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov, nie je v žiadnom prípade výrazom rezignácie na ambície umenia v rámci malého emancipujúceho sa národa, ale pokusom prekročiť obmedzenie reálnym stavom vecí, predsa len perspektívnym pohľadom.

²⁶ Tamže.

²⁷ Tamže.

²⁸ Literatúra a život. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 6, s. 2.

²⁹ Tamže, s. 3.

³⁰ Umenie a národnosť. Prednáška Svetozára Hurbana Vajanského 4. augusta 1886. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 115, s. 2.

³¹ Vplyv krásneho na náš vývin. In: *Národné noviny*, roč. 21, 1890, č. 73, s. 1.

dom na vlastnú situovanosť: „... je čas, aby nebolo skryté pred inými, čo sme dokázali, alebo čo sme v stave dokázať... Na to je treba, aby sme sami, posilnení pohľadom na iných, sami na seba a svoje vedeli hľadiť...“³²

Umenie v jeho ponímaní nevyhnutne smeruje k činu, k životu – a oblasť tohto pôsobenia je presne vymedzená: „Poézia je schránka myšlienok (...). Keď ona bude náležite vplyvať na národ, nájdú sa i mužovia činu a oni uskutočnia to, čo skromný básnik, mysliteľ, srdečný predstaviteľ svetlej stránky národa svojho vyhútal v tichej komôrke svojej.“³³ Poslaním takéhoto umenia je participácia na naplnení dejinotvornej úlohy, ktorou je vytvorenie vlastného kultúrneho typu.

Vo Vajanského myslení je prítomná kalkulácia so schopnosťou umenia zakladať pocit spoluúčasti – pospolitosti,³⁴ ktorej sa snaží dať politické (pragmatické) vyústenie. Projekciu týchto túžob vidíme napríklad v jeho príslovečnom volaní po slovenskom románe: „... dobrá novela, dobrý román (daj nám ho bože!), v ňom kypí opravdivý život, založiť môžu novú duchovnú kolóniu na púšti nášho zbadačovaného života“³⁵ (samozrejme, nášho národného – pozn. I. T.).

Ďalším dôležitým momentom, ktorý sa v týchto článkoch opätovne objavuje, sa stáva neustále pocitovaná potreba legitimizovať vysoké umenie/literatúru v kontexte rozvíjajúcej sa society. Vajanský nenachádza oponentov iba v predstaviteľoch „konkurenčnej“ vysokej kultúry, ale aj v radoch vlastného kolektívu, kde sa takéto predstavy o umení považujú za luxusné a neadekvátne (v nasledujúcom desaťročí sa tieto námietky stelesnia v názoroch hlasistov). Vysoká literatúra/umenie sú preto prezentované ako nevyhnutný „vysoký duchovný pohyb v národe“, ktorý je prirodzeným dovŕšením vývoja. Je to „cieľ, ktorý žiada humanita, ktorý je nevyhnutným postulátom napredovania a vývinu“,³⁶ alebo je napĺňaním božích zákonov. Legitimizačným faktorom sa stáva nadosobný princíp, či už má svoj zdroj v teologickej argumentácii, alebo v teleologickej predstave dejín, naplňajúcich rozumný a jediný pravdivý účel. Vždy je to princíp daný prirodzenosťou, *fyzis*, a nie konvenciou, *nomos*.

Vajanského predstava o „pravej“ literatúre spôsobuje, že ju chápe ako namáhavú prácu, „ťažký duchovný pôrod, je to napruženie síl neobyčajné, často trápne a spojené s mukami a sebazaprením“.³⁷ Pre vedomie tejto serióznosti neprestáva pri každej príležitosti zdôrazňovať „vysoký etický význam umenia“.³⁸ Prelínanie estetických noriem s mravnými v jeho názoroch na literatúru a umenie má dvojaký pôvod.

Keď Vajanský situuje umenie vedľa náboženstva („Umenie a spisba hrá po náboženstve prvú úlohu vo veľkom procese zošľachtovania národov“³⁹), nesleduje Hegelov zámer hierarchizovať ich podľa stupňa sebapoznávania ducha, ale predovšetkým potvr-

³² Kritické poznámky I. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 61, s. 1.

³³ Vplyv poézie a náš vývin. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 107, s. 1.

³⁴ K tejto problematike pozri GADAMER, H. G.: *Aktualita krásneho. Umění jako hra, symbol a slavnost*. Praha: Triáda, 2003.

³⁵ Umenie a národnosť. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 56, s. 3.

³⁶ Literatúra a národ. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 49, s. 2.

³⁷ Literatúra a život. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 6, s. 2.

³⁸ Umenie a spisba. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 24, s. 2.

³⁹ Tamže, s. 1.

dzuje etické zázemie umenia koreniace v religiózności, kresťanskej morálke, ktoré je, okrem všeobecnej tendencie vlastnej národnoobrodeneckej kultúry zachovať „čistotu“ umenia, vysvetliteľné i jeho výchovou a rodinným prostredím (vplyv otca J. M. Hurbana – evanjelického kňaza). Požiadavka etickosti vychádzajúca z religiozity ovplyvnila v mnohých prípadoch i Vajanského posudzovanie konkrétnych umeleckých výkonov a často dosahovala malichernú filisterskú podobu – pripomeňme si výčitku na margo Vrchlického „odkrývania manželských paplónov“ či prepíate reakcie na akýkoľvek prejav profanovania kresťanských symbolov v umeleckých dielach.

Ďalším dôležitým zdrojom etickosti je pátos národnoobrodeneckého procesu, v ktorom umenie zohráva podstatnú úlohu. Mravná literatúra pre Vajanského je tá, v ktorej sa rešpektuje imperatív: „Neodtrhujme ju ani nabudúce od drahej slovenskej pôdy, zostávajme doma a len doma.“⁴⁰ Samozrejme, ani tentoraz nezabúda pripomenúť svoju predstavu o tendenčnosti v umení, ktorá má vychádzať zo samotnej podstaty umeleckého diela: „Umelecké dielo napráva a učí samo sebou bez toho, žeby na konci stálo: fabula docet.“⁴¹

Kontaminácia estetickkej normy mravnou sa prejavuje i na úrovni Vajanského rétoriky. Keď hovorí o „serióznosti“ v literatúre, ktorá je „hlavná páka nášho národného života“, ⁴² používa slová ako „srdečné posvätenie sa dielu“, „svätý oheň rodolásky“ – literárna činnosť v tomto prípade nadobúda podobu sebazapierania, obetovania sa. Podobne i tvorca má byť „čistý jak kňaz pred oltárom“, ⁴³ slovenská literatúra zasa „čistá, panenská“, ⁴⁴ „Lahtikárstvo“ v umení, ktoré nerešpektuje jeho podstatu – svojstvo, považuje Vajanský za hriech „všeobecný, široký, všeskorý“, ⁴⁵ ktorý nakoniec vedie k úpadku. Uvedené tendencie Vajanský neopúšťa ani v poslednej fáze svojej činnosti, skôr naopak, jeho vyjadrenia o prepojení náboženstva a umenia pôsobia rezolútnejšie. Vo svojom doslove k slovenskému prekladu románu Turgeneva *Otcovia a deti* z roku 1904 vyhlasuje: „V hlbokjej religiózności, v oddanom prilnutí k veľkým pravdám Kristovým, zjaveným, nie vyfilozofovaným a po druhé v čistom národnom, svojskom umení slovesnom sú predbežne dve mohutné opory nášho života.“⁴⁶

„Svojstvo“, abstraktný princíp kolektívnej sebaidentifikácie, sa vo Vajanského textoch z tohto obdobia konkretizuje ako národnosť tvorená súborom rôzne vymedzených príznakov – kolektív má národnosť, ak má „svoj jazyk, svoje zvyky a obyčaje, svoj spôsob myslenia, svoje piesne, báje, meno, cit, svoj zvláštny slovenský život, rodinnosť, prítlunosť“. ⁴⁷ Jej pôvod nachádza „večnom božom zákone“ – participáciou na nadosobnom princípe sa stáva ontologicky vyššou pravdou: „Kto borí sa za svoju národnosť, stojí nevdojak v službe zákona božieho, ktorý tak ľudstvo roztriedil na národy, ako ich

⁴⁰ Tamže.

⁴¹ Umenie a spisba. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 24, s. 2.

⁴² Serióznosť v literatúre. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1887, č. 40, s. 3.

⁴³ Pegasus v jarme. In: *Národné noviny*, roč. 21, 1890, č. 85, s. 1.

⁴⁴ Naša literatúra. In: *Národné noviny*, roč. 19, 1888, č. 59, s. 1.

⁴⁵ Tamže.

⁴⁶ *Otcovia a deti* a beletria. In: *State o svetovej literatúre*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 222. Pôvodne vyšlo in: TURGENEV, I. S.: *Otcovia a deti*. Martin: 1904, s. 339 – 359.

⁴⁷ Literatúra a národ. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 49, s. 2.

roztriedené vidíme. (...) Z koho hovorí národnosť, kto bez špinavých prídavkov slúži národnosti svojej, z toho hovorí Boh, ten slúži jemu samému a večnej pravde.“⁴⁸ Zasadzovanie sa za národnosť, táto „svätá borba“, nadobúda črty „martýrstva“, „posvätenia“ či obete, „žertvy“. Takisto i proces realizácie svojstva v slovenskej národnej kultúre, „slovenské národné dielo“, sa ukazuje ako proces založený na „večných základoch práva, spravodlivosti, humanity a kresťanstva“. Svoj ďalší zdroj nachádza v nevyhnutnosti teleologického vývinu dejín, pretože, ako tvrdí Vajanský, „nie my robíme národný pohyb, ale on robí nás“,⁴⁹ a nakoniec vracajúc sa k teologickej argumentácii, snaží sa presviedčať, že tento pohyb tiež „povstal z vôle Boha“.⁵⁰

Národnosť sa čoraz výraznejšie uplatňuje ako výlučný konštituujúci princíp kultúry: „Každá vzdelanosť, pravá a vzťahujúca sa na celý národ, môže zakladať sa jedine na národnosti. Národnosť previeva kultúru, stavitel'stvo, literatúru, umenie, ba sčastičky i vedu. Uznatie národnosti viedlo všade ku kultúre, nanucovanie cudzej, voždy k úpadku.“⁵¹

Snaží sa rozpoznať pôsobenie svojstva, národnosti v dejinách umenia a jeho význam vidí najmä v nastávajúcej dobe: „Moja mienka je, že obsahom a životodarnou ideou umenia dnes už je a bude veľiká, svetom hýbajúca idea národnostná. (...) Ved' národnosť hrala voždy istý zástoj v histórii umenia... ale len v úzadí. Národnosť len tak povrchno lpela na dielach starého umenia. Ona nebola jeho ideou a podstatou, nedávala mu ducha a dušu.“⁵² Hoci ešte nenašla „jasný umelecký výraz“, Vajanský nepochybuje o tom, že bude „obsahom i novou formou umenia“, stáva sa absolútne platným princípom, jedinou „pravdou“: „Národnosť je dnes už pravdou politickou, pravdou sociálnou, pravdou etickou, nemožno, žeby nestala sa pravdou estetickou a umeleckou, a žeby tak konečným koncom nezvíťazila na celej širokej línii ľudskej kultúry.“⁵³

Neustále zdôrazňovanie „svojstva“ ako prejavu vyššej pravdy smeruje k vysokému hodnoteniu kultúry, ktorá je na tomto princípe založená. Naopak, kultúra, v ktorej tento princíp absentuje, sa vyčerpala a nie je schopná naplňovať svoje historické poslanie (takto hodnotí západnú kultúru) alebo kultúrou ani nie je. Len vzácné považuje nedostatočné akcentovanie „svojstva“ v kultúre za prínosné – je to prípad nemeckej kultúry konca osemnásteho a začiatku devätnásteho storočia, ktorá práve takýmto „ekumenizmom“ dokázala obohatiť a vplývať na slovenskú kultúru.⁵⁴

⁴⁸ Umenie a národnosť. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 56, s. 2.

⁴⁹ Úlohy našej spisovnej činnosti. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 65, s. 1.

⁵⁰ Tamže.

⁵¹ Národnosť a kultúra. In: *Národné noviny*, roč. 15, 1884, č. 49, s. 1.

⁵² Umenie a národnosť. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 115, s. 2.

⁵³ Tamže.

⁵⁴ „Čím vyššie vyletel germánsky duch v obore umu, fantázie a tvorby, tým menej bol národným, nacionálnym, nemeckým“ (Germánia v zenite sily. In: *Národné noviny*, roč. 19, 1888, č. 110, s. 1), „... práve v tomto ohľade nemecký duch bol príťažlivý, zadovážil si priamo ekumenický význam, a ďaleko za hranice siahla jeho vplyv, všetko čo dobrého a sympatického majú iné národy od germánstva, pochádza z tejto doby veľkého duchovného, širokého a jasného vyšínutia sa nad úroveň germánskej národnosti. Myslíme, génus germánsky sníval vtedy svoj zlatý sen. V základe vysoko ideálny vzlet nemeckého ducha máme jedine v knihách. Ale je tu, a my všetci sme pili na weimarskom prameni, a my všetci ochmelili sme sa v mladosť tuhým vínom z nemeckej vinice“ (tamže, č. 111, s. 1).

Vajanský túto logiku používa najmä proti „konkurenčnej“ a v dobovom politickom kontexte dominantnej vysokej kultúre. Maďarská kultúra je skutočne prezentovaná ako ne-kultúra. Popri poukazovaní na svojbytnosť slovenského etnika, jeho jazyka, umenia a kultúry, Vajanský neopomína na každej úrovni ustavične akcentovať nesamostatnosť, „cudzosť“ maďarskej kultúry a absolútny dištanc od nej („vzdialený nám maďarský um“⁵⁵). Maďarčinu považuje za vykonštruovaný jazyk: „Dobre vieme, jak tvorila sa maďarčina, konečne nutno nám obdivovať prácu, ktorá z niekoľkých sto slov stvorila literatúry schopný jazyk.“⁵⁶ Maďarská poézia podľa neho nedosahuje ani úroveň najslabších výtvorov slovenskej ľudovej poézie, ich povesti pokladá za „sčiasťky zo slovenských, sčiasťky z germánskych pozlátané, umelé ešte i v názvoch vymyslené nebylice...“⁵⁷ a vôbec zdôrazňuje principiálnu závislosť maďarskej kultúry od preberania cudzích, nepôvodných elementov: „Maďarská národnosť a kultúra sama sa borit’ musí s mocnými cudzími prúdmi, ona je iba politicky rozvitá, v inom stojí na veľmi skromnom stupni.“⁵⁸ Upieraním akejkoľvek pôvodnosti, poukazovaním na neprítomnosť svojstva ju Vajanský klasifikuje ako ne-kultúru. Prezentuje ju ako útvar, ktorý nemôže byť legitimovaný „prírodnosťou“, a takto ju fakticky zbavuje konkurencieschopnosti voči pôvodnej slovenskej kultúre: „My nepotrebujeme závratníčiť, iným brať, vymýšľať.“⁵⁹

Vajanský v tomto období pokračuje v rekonštrukcii kontinuity slovenskej kultúry, volá po uplatnení „reálnej pragmatickej metódy“ a pokúša sa korigovať podobné pokusy v minulosti („Fantázie naše praslavianske, trebárs vrúcne mienené kuriozity, vymysleniny bez pevnej osnovy, hračka so slovami a ich zvukom a podobnosťou, teórie bez životnej osnovy, poézia vo vede, próza v poézii – to všetko zostalo nepozorovaným, nám samým neprinieslo osuhu“⁶⁰), no jeho pohľad nemôžeme považovať za dôkaz požadovanej vedeckej objektivity. Pri interpretácii historických faktov sa totiž nesnaží vymaniť spod voluntarizmu svojho „významotvorného princípu“ – mnohé uvádzané údaje v jeho textoch sú nepresné, dokonca nesprávne.⁶¹

Vajanský v porovnaní so svojimi názormi v článku *Slovensko a jeho život literárny* (1881) špecifikuje a do istej miery prehodnocuje svoje chápanie „rozdvajenej kultúry“, t. j. kultúry spred obdobia bernolákovskej kodifikácie, pričom v nej zvýznamňuje najmä pôsobenie „svojstva“. Takisto zdôrazňuje závažnosť ľudovej kultúry odkazujúcej podľa neho „k prvobytným počiatkom slovenskej kultúry“⁶² – teda pôvodnému, nenarušenému stavu, ktorý predchádzal zavedeniu „nešťastného cudzineckého feudalizmu“.⁶³

⁵⁵ Kritika. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 53, s. 3.

⁵⁶ Literatúra a národ. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 49, s. 2.

⁵⁷ Umenie a vývin. In: *Národné noviny*, roč. 15, 1884, č. 35, s. 2.

⁵⁸ Národnosť a kultúra. In: *Národné noviny*, roč. 15, 1884, č. 49, s. 1.

⁵⁹ Umenie a vývin. In: *Národné noviny*, roč. 15, 1884, č. 35, s. 3.

⁶⁰ Slovenská kultúra. In: *State o slovenskej literatúre*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 24. Pôvodne vyšlo in: *Národné noviny*, roč. 16, 1885, č. 68 – 71.

⁶¹ Pozri napr. *State o slovenskej literatúre*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 532.

⁶² Slovenská kultúra. In: *State o slovenskej literatúre*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 27.

⁶³ Tamže, s. 24.

Nositeľ tejto kultúry – „ľud“ – je vo Vajanského koncepcii prítomný vo viacerých podobách: ako idealizovaný objekt, tvorivý subjekt („sám ľud náš je poetický i sám sebou ako objekt i tvorca“⁶⁴), vrstva národa, ktorá uchovala kultúrnu pamäť („konzervativizmom zachoval reč, národnosť, slovenského ducha“⁶⁵) a ako sociologická entita, ktorá zatiaľ disponuje len „nepovedomou jasno nepochopenou individualitou“⁶⁶ – teda si ešte seba neuvedomuje ako národ. Práve to je dôvodom, prečo i napriek tomu, že hovorí o ľudovom umení ako o „emanácii slovenského ducha“⁶⁷ považuje ho iba za „počiatky umenia“, vidí ho zatiaľ len ako „materiál pre samobytné vysoké slovenské umenie“.⁶⁸ Jeho hodnota spočíva v zachovaní pôvodnosti, „svojstva“, ktoré ho predurčuje, aby sa stalo základom pre slovenské národné umenie, a teda pre slovenskú národnú kultúru („Nič nebolo prirodzenejšieho, ako chytiť sa tohto elementu, ktorý už i u ľudu je mocný a valnú časť jeho duchovného života obsahujúci“⁶⁹).

Vajanský konfrontuje výtvary ľudovej kultúry s antickým umením, čím vlastne sleduje dve navzájom si odporujúce stratégie, ktoré však smerujú k rovnakému cieľu. Prostredníctvom nachádzania podobností medzi artefaktmi ľudového remesla (džbány, architektúra domov) a pamiatkami antického umenia⁷⁰ sa snaží ukotviť slovenskú kultúru v európskom civilizačnom priestore, a teda legitimovať jej existenciu. S rovnakým zámerom zdôrazňuje podľa neho podstatné rozdiely medzi oboma typmi umenia. Tentoraz sa zdrojom legitimizácie slovenskej kultúry stáva jej príslušnosť k odlišnému samostatnému kultúrnemu typu: „Hľadal som podobnosť, no nenašiel som; naše ornamenty zdali sa mi pribarbarskými pri tichých, dôstojných líniiach gréckych. Konečne mal som šťastie vidieť zbierku slovenských vyšívaní u dr. Wankela v Olomouci. Jeho pomocou presvedčil som sa, že tu sú formy celkom inej kultúry, plody celkom inej fantázie, iného tvorenia, slovianskeho totiž, samostatného, samobytného.“⁷¹

Výraznému prehodnoteniu oproti „programovým“ textom podlieha kultúra „feudálno-aristokratická“. Kým predtým len ľútostivo konštatuje jej odcudzenie sa „svojstvu“, tentoraz poukazuje na vonkajškovosť a nahodilosť cudzieho elementu – považuje ho iba za „náter“: „Hoci jej počiatky nestáli na našej pôde, bola vo svojom jadre slovenskou. Ona odtrhla sa od ľudovej kultúry a stala sa eklektickou. No i tu slovenský duch bol nemým faktorom a nevdojak strovil, preobrazil prijaté na svoj lад.“⁷² Vo svojej podstate je teda i táto kultúra založená na pôsobení „svojstva“. Vajanský poukazuje na osobnosti slovenského pôvodu, ktoré, hoci prijali cudzí jazyk, „boli Slováci a vplývali na celú krajinu“.⁷³

⁶⁴ Vplyv poézie na náš vývin. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 103, s. 2.

⁶⁵ Úlohy našej spisovnej činnosti. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 65, s. 1.

⁶⁶ Umenie a národnosť. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 56, s. 3.

⁶⁷ Umenie a vývin. In: *Národné noviny*, roč. 15, 1884, č. 35, s. 2.

⁶⁸ Tamže, s. 3.

⁶⁹ Vplyv poézie na náš vývin. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 103, s. 3.

⁷⁰ Umenie a vývin. In: *Národné noviny*, roč. 15, 1884, č. 35, s. 3.

⁷¹ Slovenská kultúra. In: *State o slovenskej literatúre*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 25.

⁷² Tamže, s. 27.

⁷³ Tamže, s. 29.

Túto argumentáciu používa oponujúc názoru Jaroslava Vlčka, ktorý situuje počiatky slovenskej kultúry až do obdobia po bernolákovskej kodifikácii („Literatura špecificky slovenská je dítom stoloť XIX“⁷⁴), už v *Literatúre na Slovensku* (1881). Proti uplatňovaniu „národno-jazykového princípu“ pri pohľade na slovenskú literatúru sa vyslovuje i v recenzii Vlčkových *Dejín literatúry slovenskej* (1889) a snaží sa dokázať kontinuálne pôsobenie svojstva v kultúre používajúcej cudzí jazyk: „V princípe nemali by sme z dejín literatúry vyhadzovať tých Slovákov, ktorí písali trebárs výlučne po latinsky. Ja tvrdo istím, že i tí patria do slovenskej literatúry – a ich latinu považujem za náhodnú, hoci nevhodnú formu, ktorá ich nevytvára z našej literatúry. Mnohí z nich majú na sebe duchovné stopy národnosti, špeciálnosti slovenskej, no písali po latinsky nie preto, že by sa cítili latinákmi alebo neslovákmi, ale preto, že latina bola jazykom spisovným učeným.“⁷⁵

Uplatňovaním princípu homogenity, zdôrazňovaním pôsobenia „svojstva“ v pôvodne „cudzej“ kultúre Vajanský rekonštruje životne dôležitú kontinuitu slovenskej kultúry: „Ja som pevne presvedčený, že do literatúry patrí všetko, čo duch národný stáleho vyniesol na povrch z ňadier národa a upevnil slovami, tak ako mnohé nepatrí do literatúry, trebárs bolo písané a tlačené jazykom národným... Ja by som tu hľadel viac na esenciu než na formu.“⁷⁶

V jeho interpretácii faktov rozoznávame dominujúcu tendenciu, ktorú O. Čepan identifikuje v prvom období Vajanského tvorby. Súvisí s jeho snahou „prekonať kontrastné prvky, ktoré patria k cudzorodej škrupine len podmiennečne“.⁷⁷ Odhaľuje ich ako pôvodne príslušiacie svojstvu, zdôvodňuje to „esenciou“, ktorá je na rozdiel od formy stabilná. Takéto prehodnotenie prebieha v intenciách Vajanského vtedajšieho ideologického presvedčenia o funkcii, ktorú majú zohrať nositelia tejto kultúry v národnom živote.⁷⁸ Stelesnenie v literatúre nachádza v priebehu osemdesiatych rokov v tzv. „zemianskej otázke“.

Využívanie opozície „svoje – cudzie“ ako súčasti Vajanského významotvorného princípu pri rekonštrukcii kontinuity vlastnej kultúry, je nepochybne i súčasťou budovania a potvrdzovania národnej, kolektívnej identity zahŕňajúcej v sebe „tendenciu znútorňovať kultúrnu rovnorodosť a vytesniť kultúrnu odlišnosť“.⁷⁹ Vajanský pri vytesňovaní „cudzieho“ však príliš často prekračuje proces konštruovania homogénnej identity a jeho postoj sa z nacionalisticky motivovanej stratégie mení na principiálnu xenofóbiu.

Konfrontácia s faktom neexistencie slovenskej vysokej (národnej) kultúry v období pred „obrozením“ sa vzťahuje k javu, ktorý sa v textoch slovenských romantikov nazýva „prilepenectvom“ a poukazuje na „absenciu subjektovosti a vykryštalizovanej identity“.⁸⁰

⁷⁴ VLČEK, J.: *Literatura na Slovensku. Její vznik, rozvoj, význam a úspěchy*. Praha : Knihovna československá, 1881, s. 22.

⁷⁵ Dejiny literatúry slovenskej (rec.). In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 108, s. 4.

⁷⁶ Tamže.

⁷⁷ ČEPAN, O.: Vajanského významotvorný princíp. In: *Slovenská literatúra*, roč. 14, 1967, č. 2, s. 158.

⁷⁸ „Všetko to súvisí s jeho názorom, že prechodne pomad'arčené tzv. ‚vyššie‘ vrstvy, inteligencia a zemianstvo sa môžu ešte vrátiť ku svojetí, a tým prispieť k organickému vzrastu národných síl“ (tamže, s. 69).

⁷⁹ HUTCHEON, L.: Nový pohľad na národný model. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 2, s. 144.

⁸⁰ PICHLER, T.: *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava : Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1998, s. 10.

Vedomie absencie reálnej tradície, ruptúry, fatálneho zlomu, ktorý vznikol následkom zabúdania, ohrozujúceho identitu kultúry, pretrváva aj vo Vajanského činnosti: „My Slováci divom divúcim odsekli sme sa od tradície a zostali v povetrí visieť so svojou národnosťou.“⁸¹ Jednou z možností, ako preklenúť túto ruptúru, „zabudnutie“, sú útvary ľudovej kultúry, ktoré poskytujú príležitosť, ako sa rozpomáňať na „predhistorické osudy“ slovenského etnika. Ľudová kultúra tu, ako sme už uviedli, pôsobí ako identifikačný faktor, a preto na ňu musí novoetablovaná vysoká kultúra nadväzovať, chýba jej však moment sebauvedomenia.

Tradícia sa vo Vajanského článkoch sprítomňuje ako „zaviata stopa“, ktorá nemôže plniť svoju prirodzenú úlohu v procese etablovania moderného národa („... ona nás nemôže kriesiť a konzervovať“⁸²), preto do úlohy „zbrane“ v „borbe za národnosť“ Vajanský deleguje na umenie: „Jeden z vážnych prostriedkov, hoci i sebe samému cieľom je umenie.“⁸³ V zmysle týchto formulácií precizuje poslanie vysokej literatúry, ktorá má budiť „zmysel pre národ“, nahrádzať „historické spomienky, ktorými žijú šťastnejšie národy“.⁸⁴

Dôležitosť pôsobenia umenia v procese „znovuzrodenia“ sa prejavuje i v rekapitulácii udalostí vedúcich k vzniku národnej kultúry: „Počiatky nášho znovuzrodenia boli čisto poetické (...) V najhoršom čase, keď už národ mal zadusiť sa v horúcej atmosfére zlých sudieb, prišla k nám poézia a vdýchla do zmeraveného tela nový život...“⁸⁵ Svojím konštatovaním nevdojak odhaľuje „skonštruovanosť“ slovenského národa. Tento fakt sa konfrontuje so situáciou národov, ktoré disponujú tradíciou a politickými dejinami, „historickými spomienkami“: „Inde osnova národná kotvila vo veľkých alebo pomerne vážnych prevratoch politických, etnických.“⁸⁶

Vajanský vlastne poukazuje na počiatky existencie národa, ktorá sa prostredníctvom „život vdychujúcej poézie“ realizovala v rečových aktoch: „Ona viala i z našich kázní, rečí filozoférov, brožúr, toastov, ciest, konventov, porád, návrhov, snáh, všade sme ju videli, všade nám ona pomáhala vyplniť prázdnotu, ktorá zívila z nášho nehistorického, temného, zabudnutého bytu! My sme s ňou išli k národu, s ňou predstupovali sme pred mocných s memorandami, kverelami, lebo historických, pragmatických osnov nebolo.“⁸⁷ Nevníma teda reálnu existenciu slovenského etnika, ale sústreďuje sa na jeho podobu v textových reprezentáciách.

Na tieto prejavy nadväzuje tvorba Jána Hollého, v ktorej Vajanský identifikuje pôvod slovenskej národnej kultúry. V činnosti Bernolákovej školy a v jeho kodifikácii jazyka vidí „málo národného povedomia“,⁸⁸ kritizuje jej formálny princíp, hodnotí ju ako málo zvnútornenú, ako „obrábanie škrupiny a nie poskytovanie jadra“.⁸⁹ Hollého výkon nie je hodnotený ako výkon individuality, ale ako pôsobenie nadosobného princípu: „... sám zo seba

⁸¹ Umenie a národnosť. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 56, s. 2.

⁸² Tamže.

⁸³ Tamže.

⁸⁴ Umenia a spisba. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 24, s. 2.

⁸⁵ Vplyv poézie na náš vývin. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 103, s. 2.

⁸⁶ Tamže.

⁸⁷ Tamže.

⁸⁸ Tamže.

⁸⁹ Tamže.

stvoril niečo nového na pustej postati, kde prv temer nebolo nič“,⁹⁰ jeho prostredníctvom sa realizoval „leví skok národného génia“.⁹¹ Podstatnému princípu, jadru – „svojstvu“, národnosti, sa však v Hollého tvorbe nedostáva adekvátnej formy (časomerný prozodický systém a bernolákovčina ako spisovný jazyk), čo je dôvodom, prečo jeho dielo nepreniká späť k národnému organizmu, odkiaľ vzišlo: „Forma vnešná a napodobnenie zovňortných podmienok zostane, pravda, vždy balastom Hollého básnického tvorenia, ony žiaľ, sú veľkou haťou ku všeobecnému rozšíreniu, znárodneniu, k organickému stroveniu jeho veľkolepých diel.“⁹² Hollý tak len anticipuje reálny vznik slovenskej kultúry, čomu však ešte predchádza jedna fáza „povedomého budenia národa“ reprezentovaná „objaviteľmi“ myšlienky slovenskej vzájomnosti Jánom Kollárom a Pavlom Jozefom Šafárikom, ktorých pôsobenie malo podľa neho výrazný integračný význam: „... hĺbkou svojich ideí, jasnosťou národného povedomia spojili nás v jedno nerozlučné národné teleso.“⁹³ Ich tvorba a činnosť, konkrétne Jánovi Kollárovi, však vyčíta absenciu celku a abstraktný charakter: „... oduševnenie Kollárom vyzvané bolo z veľkej čiastky politicko-národné, jeho pátos abstraktný, dielo jeho pozostávalo z konglomerátu blýskaných, vysokopoetických a prozaicko-didaktických miest, celku a jednotnej idey v ňom nebolo.“⁹⁴ Zrod národnej kultúry Vajanský ako jej reprezentant jednoznačne spája so Štúrovou kodifikáciou spisovnej slovenčiny a s aktivitami jeho školy, či už kultúrnymi, alebo politickými. V tomto bode sa podľa Vajanského prepája adekvátna forma so svojím výrazom a zo slovenského etnika vzniká moderný národ. Jeho rekonštrukcia trvania slovenskej kultúry v plnej miere využíva hegelovskú naráciu, pričom jej aktérom robí svojstvo hľadájúce svoj adekvátny výraz. Sám si je vedomý pragmatickosti prepojenia s hegelovským myslením: „Hegelianizmus musel mať pre ponížený národ niečo obodrujúceho, v Heglovom panteizme museli naši nájsť útechu, že vzdor všetkému poníženiu i v nás žije Boh, i nám nedá veľký princíp zahynúť.“⁹⁵

Základný výkon slovenského národa je do momentu kultúrnotvornej kodifikácie založený na jeho pasivite, na trpnom zachovaní svojstva, na uchovaní kultúrnej špecifickosti, ktorá zaručuje identitu kolektívu. Neúčast' na historických procesoch, ktorá je dôsledkom tejto pasivity, sa stáva podľa Vajanského zdrojom morálnej nadradenosti národného kolektívu. Toto „povedomie nevinnosti“⁹⁶ ho predurčuje k historickej úlohe, ktorú chápe v zmysle Hegelovej filozofie dejín.⁹⁷

⁹⁰ Národnia myšlienka. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 17, s. 1.

⁹¹ Dejiny literatúry slovenskej. Napísal Jaroslav Vlček. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 109, s. 3.

⁹² Životopis Jána Hollého. In: *State o slovenskej literatúre*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 235. Pôvodne vyšlo in: *Národné noviny*, roč. 16, 1885, č. 35.

⁹³ Dejiny literatúry slovenskej. Napísal Jaroslav Vlček. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 109, s. 3.

⁹⁴ Životopis Jána Hollého. In: *State o slovenskej literatúre*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 234. Pôvodne vyšlo in: *Národné noviny*, roč. 16, 1885, č. 35.

⁹⁵ Literárne poznámky XIV. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 72, s. 2.

⁹⁶ Literatúra a národ. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 49, s. 2.

⁹⁷ „Transformácia hegelovských princípov do predstáv o perspektívnej funkcii slovanských národov a literatúr svedčí o sprostredkujúcej funkcii učenia slavianofilskej orientácie (Danilevskij a predovšetkým Chomiakov), je však následkom herderovských reziduí“ (CVRKAL, I.: *S. H. Vajanský a nemecká literatúra*. Bratislava : Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1984, s. 105).

Spôsobom pre malý národ, ako realizovať svoje poslanie v dejinách, je prílnúť k väčšiemu celku, k „slovanským národom“, a takto následne participovať na vytvorení samostatného kultúrneho typu, ktorý má prevýšiť, „premôcť“ podľa Vajanského prežitú kultúru západných národov: „Vykonalí sme niečo veľké, aj keď trpné, pasívne. Zachovali sme sa čistými, bodrými, duchovne samorostlými, zachovali sme sa čo ľud nemiešaný, a kde bol čo aký prímiesok, stroviť sme ho a prevarili vo svojom ohromnom slavianskom žalúdku na vlastnú krv a mäso. (...) počali sme ničiť umele nastavené hrádze geograficko a nárečovo veľkou kultúrnou myšlienkou o jednotnom slavianskom type. (...) Jestli nám Boh uštedrí súhlasu toho, my Slaviani staneme sa tvorcami a pestovateľmi niečoho nového, vlastného v literatúre a umení, ako by prístojno bolo osobitnému kultúrnemu typu, a k nám do škôl chodiť budú chodiť národy.“⁹⁸

Faktické vzdanie sa kultúrnej svojbytnosti Vajanský vykladá ako nevyhnutný a prirodzený proces, ktorý je naplnením existencie slovenského národa: „... tak zveľadí sa národ, tak skryštalizuje v osobnosť žiarivú a nezahynie bez sledu v histórii človečenstva.“⁹⁹ Gesto prihlásenia sa k myšlienke slovanskej vzájomnosti má svoj pôvod v uvedomení si limitovaných možností malého národa: „Nezmysel je plesať, že nachádzame sa dnes jeden lebo druhý na ‚nesnívanej výši‘, no ešte väčší nezmysel je tvrdiť a dokazovať kulhavými dôkazmi, že sme raz boli na závratnej kultúrno-literárnej výške a klopýtli sme dolu bez stopy.“¹⁰⁰ Jeho poznámka je samozrejme namierená i smerom k sebareflexii českej kultúry, s ktorou ostro polemizoval. Zotrvávanie na vlastnej kultúrnej špecifickosti, presadzovanie svojstva je v prípade procesu vytvárania kultúrneho typu považované za prejav „separatistického ducha“, takto napríklad Vajanský hodnotí ukrajinské emancipačné snahy (sú dehonestované ako „chochlománia“¹⁰¹).

Od začiatku osemdesiatych rokov Vajanský venuje pozornosť konfrontácii kánonov vysokej a „ľudovej“ literatúry („vyššej a nižšej spisby“). Pod pojmom „ľudová“ má na mysli „populárnu“ literatúru, teda tú, v ktorej nie je estetická funkcia považovaná za „programovú a koncepčnú“.¹⁰²

Jeho úvahy sú vedené i snahou legitimovať „vysoké“ umenie, polemizuje s názormi tých, ktorí považujú „vyššiu“ spisbu vzhľadom na situáciu mladej slovenskej spoločnosti za „marenie času“¹⁰³ a kladú dôraz na osvetovú funkciu. Vajanského reflexie v tomto období anticipujú jeho budúce diskusie s hlasistami.

Argumentom pre rozlišovanie „vyššej a nižšej spisby“ (vysokého a nízkeho umenia) je sociálna stratifikácia mladej slovenskej society („... celý národ nestojí na jednom stupni vzdelania...“¹⁰⁴) vychádzajúca z jeho koncepcie národa.¹⁰⁵ Na jednej strane Vajanský

⁹⁸ Vývin slavianskych literatúr koncom nášho stoletia. In: *Národné noviny*, roč. 19, 1888, č. 5, s. 1.

⁹⁹ Tamže.

¹⁰⁰ Tamže.

¹⁰¹ Dejiny literatúry slovenskej. Napísal Jaroslav Vlček. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 109, s. 3.

¹⁰² LIBA, P.: *Kontexty populárnej literatúry*. Bratislava: Tatran, 1981, s. 44.

¹⁰³ Umenie a spisba. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 24, s. 2.

¹⁰⁴ Tamže.

¹⁰⁵ Na sociálny aspekt vymedzovania opozície „vysoké – nízke“ v umení upozorňuje J. Mukařovský (Význam estetiky. In: *Studie I*. Brno: Host, 2000, s. 73, Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální faktory, tamže, s. 108), ako aj P. Liba (*Kontexty populárnej literatúry*. Bratislava: Tatran, 1981, s. 53).

hovorí o ľude, ktorý nepovažuje za povolany „... ňat' do seba krásy vysokého umenia“.¹⁰⁶ Ľud tu už nie je prítomný ako idealizovaná, ale ako reálna sociologická entita, ktorá nemôže naplňať národnoreprezentatívnu funkciu a nie je schopná participovať na vysokej kultúre. Vajanský hodnotí ľud z aspektu reprezentanta vysokej kultúry ako účastníkov kultúrnej komunikácie „s nedostatočnou kultúrnou kompetenciou“.¹⁰⁷

Národnoreprezentatívna funkcia a patričná kultúrna kompetencia vzhľadom na vysokú kultúru prináleží národovcom, národne orientovanej intelektuálnej vrstve, ktorá má výlučne „spôsobnosť vypovedať najjasnejšie to, čo cíti a myslí národ slovenský“.¹⁰⁸ Vajanský sa vo svojich textoch s touto vrstvou stotožňuje – autorským plurálom textu, jeho „my“, nie je národ, ale národovci, emanácia slovenského národa,¹⁰⁹ „národná modernizačná elita“,¹¹⁰ ktorých individualita je založená na princípe kolektívnej spolupatričnosti. Práve predstavitelia tejto vrstvy sú hypotetickými čitateľmi jeho (i poetických a prozaických) textov.

Vajanského predstava o „nižšej spisbe“ (populárnej literatúre) nie je diferencovaná, implicitne v sebe zahŕňa texty ľudového čítania, ľudovýchovné spisy alebo napríklad ľudovýchovné poviedky L. N. Tolstoj, ktoré uvádza ako vzor žiaducej „literatúry pre ľud“. Spomedzi funkcií populárnej literatúry¹¹¹ nevyzdvihuje osobitne žiadnu, no primárnu podmienkou, ktorú musí nevyhnutne naplňať, je participácia na „svojsťve“. Práve pre prítomnosť „cudzieho“ odmieta jestvujúcu populárnu literatúru s reálnou čitateľskou obcou: „Náš ľud v temných krajoch, kde neprenikne vzdelané slovo, pestuje literatúru divej fantázie, literatúru Bruncvíkov a Genovév – len preto, že umní pisálkovia obliekli ju do rúcha falošne poetického, fantastického.“¹¹²

S podobnou nevôľou ako na literatúru „Bruncvíkov a Genovév“ hľadá i na dobovo obľúbené romány Móra Jókai. Požaduje vytvoriť „zdravú vyvýšenú ľudovú literatúru“¹¹³ – teda literatúru odvodenú od vyššej spisby a rovnako založenú na „svojsťve“: „Nikdy nebudeme mať dobrej nižšej spisby, jestli jej po boku a nad ňou nebude i vyššia spisba. Keď vyššou spisbou nevypestuje, nevybrúsi sa jazyk, musí nižšia ľudová spisba ochromieť. K ľudovej spisbe treba práve tak vzdelaných, umných a talentózných spisovateľov, jako ku vyššej, kdeže sa ale takíto naberú, jestli jich nevychová vyššia spisba.“¹¹⁴ Hoci si Vajanský uvedomuje malý dosah „vyššej spisby“, má podľa neho ako produkt vysokého umenia pôsobiť na nižšiu normotvorne, čo by sme mohli považovať za charakteristický spôsob koexistencie estetických kánonov,¹¹⁵ avšak v tomto prípade ich nechápe ako dva paralelne

¹⁰⁶ Umenie a spisba. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 24, s. 2.

¹⁰⁷ JANÁČEK, P.: *Literární brak*. Brno : Host, 2004, s. 22.

¹⁰⁸ Duchovná potrebnosť. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 78, s. 1.

¹⁰⁹ „Národ je organizm a ten sa chce javiť. On javí sa a emanuje vo svojich verných synoch“ (tamže).

¹¹⁰ PICHLER, T.: *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava : Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1998, s. 35.

¹¹¹ Pozri vymedzenie štyroch funkcií populárnej literatúry. In: LIBA, P.: *Kontexty populárnej literatúry*. Bratislava : Tatran, 1981, s. 27.

¹¹² Vplyv poézie na náš vývin. In: *Národné noviny*, roč. 20, 1889, č. 103, s. 3.

¹¹³ Ľud a literatúra. In: *Národné noviny*, roč. 19, 1888, č. 67, s. 1.

¹¹⁴ Umenie a spisba. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 24, s. 2.

¹¹⁵ „Vysoké umění je zřídlem a obnovitelem esthetických norem, jsou vedle něho i jiné útvary umělecké (například umění salonní, bulvární, lidové atd.), avšak zpravidla z něho normu již vytvořenou přejímají“ (MUKAŘOVSKÝ, J.: *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. In: *Studie I*. Brno : Host, 2000, s. 108).

pôsobiacie a konkurujúce útvary. Vajanského „vyššia spisba“ je produktom novoetablovanej vysokej kultúry, ktorá sa konfrontuje s populárnou literatúrou nachádzajúcou na rozdiel od nej empirických čitateľov. Jeho o predstava o koexistencii vysokej a nízkej literatúry je daná ich prepojenosťou „svojstvom“: „Obe požiadavky treba vyplniť: dávať pokrm pre zjemnených duchovne povznesených, ale ani tu nie pokrm z cudzích odprskov, ale svoj, dávať ľudu duchom a darom písané spisy nepresahujúce jeho obzor.“¹¹⁶

V päťdesiatych rokoch 20. storočia sa tieto úvahy stávali podnetom pre výroky o Vajanského „neľudovosti“, „reakcionárstve“ a považovali sa za ilustráciu leninskej koncepcie dvoch kultúr v rámci jednej kultúry národnej.¹¹⁷ Vajanského reflexie a ambície pritom opätovne poukazujú na situáciu vývinovo nediferencovanej literatúry, na voluntárnu snahu suplovať kontinuálny proces (vytvorenie pôvodnej „populárnej“ literatúry) a regulovať spontánnu čitateľskú recepciu. Vajanský si uvedomuje hodnotu „nižšej spisby“ v kontexte národnej literatúry a kultúry, pokiaľ neprekračuje stanovené hranice. Neupiera jej hodnotu a nevylučuje ju ako ne-literatúru. Toto určenie je, ako sme uviedli vyššie, vymedzené pre literatúru, ktorá sa odkláňa od „svojstva“.

Sociologicky podmienenú stratifikáciu „vyššej a nižšej spisby“ Vajanský prenáša aj na ich jazyk. Kým vysoká literatúra disponuje „vytríbenejším slohom“, nízkej literatúre zodpovedá „všedná potreba triviálneho jazyka“, v čom sa zreteľne odráža jeho pohľad na hovorový jazyk ako jazyk literatúry. Analogicky k svojim zámerom v próze Vajanský vykazuje „plochú každodennú vravu“ z diel „skutočných slovenských literátov“.¹¹⁸ Ako demonštruje F. Miko, Vajanský odmieta siahnuť po reálne existujúcom jazykovom útvaru, vytvára vo svojich prozaických textoch nový literárny jazyk, ktorý považuje vzhľadom na svoje predstavy o vysokom umení a literatúre za adekvátnejší: „Keď hovoríme, že Vajanský stvoril reč modernej slovenskej prózy – modernej a v širokom zmysle – platí to takmer doslova. Stvoril z kultúrnych síl a zdrojov svojej osobnosti, len menej, keď nie málo, z kultúrnych síl a zdrojov slovenskej reality.“¹¹⁹ Tento postoj k hovorovému jazyku, do značnej miery opät' poukazujúci na jeho odmietanie všednosti, každodennosti, sa konfrontuje s textami autorov, ktorí zo živej hovorovej reči urobili podstatnú súčasť svojho štýlu.

Neskoršie odmietanie autora, akým je Jozef Gregor Tajovský, inšpirujúci sa v literárnej činnosti ľudovýchovnými prózami L. N. Tolstého, ktoré Vajanský často vyzdvihoval, nebude spôsobené len preňho neprijateľným hlasistickým pozadím. Dôležitým momentom tu bude predovšetkým Tajovského estetická iniciatíva smerujúca k zotieraniu hraníc medzi „vysokou“ a „nízkou spisbou“, taká odchodná od Vajanského estetických východísk.¹²⁰

¹¹⁶ Za národ. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 92, s. 1.

¹¹⁷ „... dokazuje známu leninskú tézu, že v dejinách každej národnej kultúry existujú kultúry dve. Panská a ľudová. Pokroková a reakčná“ (MRÁZ, A.: Vajanský o slovenskej literatúre. In: *State o slovenskej literatúre*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 16).

¹¹⁸ Naša literatúra. In: *Národné noviny*, roč. 19, 1888, č. 59, s. 1.

¹¹⁹ MIKO, F.: Základné tendencie v štýle prózy na prelome storočia. In: *Philologia 3*. Zborník spoločenské vedy. Pedagogická fakulta Univerzita Komenského v Bratislave so sídlom v Trnave, 1972, s. 144.

¹²⁰ Pozri ČEPAN, O.: *Stimuly realizmu*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 328; MIKULOVÁ, M.: Problematický realizmus Jozefa Gregora Tajovského. In: *Slovenská literatúra*, roč. 47, 2000, č. 6, s. 407, 409.

Vajanského rekonštrukcia „príbehu“ slovenskej kultúry nie je len aktom obnovovania kultúrnej pamäti – potvrdzovaním jej kontinuity, stanovovaním jej perspektív. Prejavuje silnú ambíciu predviesť ju v jej úplnosti, čím vlastne jeho koncepcia smeruje k vytváraniu kultúrneho modelu, ktorý, ako sa uvádza v štúdií J. M. Lotmana a B. A. Uspenského, na istom stupni vývoja kultúry zabezpečuje jej jednotu a usporiadanie: „Kultúra... vyžaduje jednotu. Aby mohla realizovať svoju spoločenskú funkciu, musí vystupovať ako štruktúra podriadená jednotným konštruktívnym princípom. Táto jednota vzniká následujúcim spôsobom: na určitom vývojovom stupni si kultúra uvedomí sebe samu – vytvára svoj vlastný model. Tento model určuje unifikovaný, umelo schematizovaný tvar nabývajúcej úrovne štruktúrnej jednoty. Je-li aplikovaný na realitu určitej kultúry, má na ni mohutný poriadajúci účinok, pretože dotvára jej štruktúru, vnáša do ní rádu a ruší protiklady.“¹²¹

Vo Vajanského manipulácii s faktami, v interpretácii javov skutočnosti, rozoznáva Oskár Čepan spojenie dvoch kauzálnych princípov, v ktorých sa manifestujú dva rôzne myšlienkové systémy. Kým jeden, reprezentujúci ideu „organického rozvoja alebo regeneráciu jadra z vlastných síl“,¹²² podľa neho smeruje k tézám pozitivizmu, ten druhý, obšírnaný v predstave „o nevyhnutnosti násilného rozpadu ‚cudzorodej škrupiny‘ (...) odstránení medzi prekážajúcich spontánnemu rozvoju svojského jadra“, poukazuje na repertoár romantickej dialektiky. Na tomto mieste chceme podotknúť, že aj myšlienka nevyhnutného organického rozvoja patrí medzi silné motívy nacionalistického modelu myslenia a má svoj pôvod v romantickej filozofii dejín.¹²³

Konštruktívny a usporadúvajúci princíp kultúry, realizovaný u Vajanského opozíciou „svoje – cudzie“, spejúcí k potvrdzovaniu „svojstva“ a k vytesneniu cudzieho, vytvára kultúrnu a národnú identitu.¹²⁴ Vajanský, potvrdzujúc tradíciu a svoje „iniciačné gesto“, nemení Čepanom vymedzený „modelotvorný prístup“ k javom skutočnosti – jeho myslenie naďalej vykazuje prevahu metaforického princípu. Prvky metonymického modelu prítomné v jeho myslení sú podriadené modelu metaforickému – uplatňuje ich pri pohľade na kontrastné javy, na javy klasifikovateľné ako „cudzie“, napríklad na cudziu kultúru, resp. ne-kultúru. Zdôrazňovanie ich náhodnosti, podmienenosti, absencie vnútorného princípu smeruje k ich negovaniu. Odopiera im status prirodzenosti, čím ich zbavuje nielen axiologickej, ale vlastne i ontologickej platnosti, a spätne tým potvrdzuje javy, ktoré spadajú pod kategóriu „svoje“, teda tie, ktoré podľa svojho ideologického prístupu hodnotí ako paralelné.

Články z obdobia osemdesiatych rokov, utvárajúce Vajanského koncepciu, sú nepochybne súčasťou nacionalistického kultúrneho modelu, ktorý sa sústreďuje na „zakotvenie a definíciu čistej alebo pôvodcovskej kultúry, demonštráciu jej kontinuity v súčasnos-

¹²¹ LOTMAN, J. M. – USPENSKIJ, B. A.: O sémiotickém mechanismu kultury. In: *Exotika. Výbor z prací Tartuské školy*. Brno : Host, 2003, s. 56.

¹²² ČEPAN, O.: *Stimuly realizmu*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 55.

¹²³ Pozri HUTCHEON, L.: Nový pohľad na národný model. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 2, s. 136.

¹²⁴ „Proces konštrukcie skupinovej identity, či už na okrajoch alebo v centre, v sebe nevyhnutne zahŕňa aktívne odlučovanie a vytesňovanie, sebaidentita si vyžaduje homogénnosť sebaidentického“ (tamže, s. 143).

ti a zabezpečenie jej projekcie do budúcnosti“.¹²⁵ Umenie a literatúra v ňom pôsobia ako prostriedky kultúrnej legitimizácie spolupodielajúce sa na vytváraní, potvrdzovaní a reprezentácii národnej identity.

Texty nadobúdajú podobu obrany – Vajanský priznáva vedomé uplatňovanie tejto stratégie: „Voči našim vrahom treba nám neustáleho odôvodňovania, čo obrany...“¹²⁶ Ich rétorika je poznamenaná kontamináciou religióznych a nacionalistických argumentov (ako sme už uviedli, sú navzájom prepojené). Účinok jeho argumentácie sa viac ako na vedeckých dôkazoch, analýzach zakladá na expresívnom a bohatom, miestami až redundantne metaforickom jazyku, ktorým akoby kompenzoval nedostatočnú oporu v objektívnych faktoch alebo ich skresľovanie.

Vôľovo presadzovaná súdržnosť Vajanského koncepcie je natoľko silná, že bez väčšieho problému absorbuje i metódu, ktorá sa môže pociťovať ako cudzia – napríklad transformuje tajnovský biologicky vyznievajúci pojem rasy¹²⁷ na „svojstvo“: „My sme presýtení individualizmom (národným – pozn. I. T.), národnosťou, rasou.“¹²⁸ Ak sa aj snaží otvárať novému prístupu k literatúre a umeniu, okamžite sa ho snaží „preložiť“ do „jazyka“ svojej koncepcie. Keď uvažuje o Vlčkovej metóde uplatnenej v *Dejinách literatúry slovenskej* (1890), na úrovni jednej vety prechádza od jedného slovníka k druhému, od pozitivistickej kauzality k hegelovskej dráme ducha – „história ideí“ sa zrazu zmení na prejav strhujúcej sily pôsobenia „ľudského ducha“: „Tu treba uvážiť, ako jeden zjav vyvoláva druhý, ako vplýva na tretí, ako prepletajú sa idey politické, náboženské, filozofické a tisnú pečate na literatúrne dokumenty, ako prúdy literárne hatené, urýchľované, zastavované bývajú dielami a okolnosťami neliterárnymi, ako literatúra vjazdí na falošné cesty, ako jej podivná, kľukatá rieka strhne do žľabu, nevedúceho k moru, ale do barín, a ako silnou rukou jednotlivcov vrhnutá býva na priamu cestu, uvedená do širokého žľabu po zdokonalení a nehynúcom napredovaní ducha ľudského.“¹²⁹ Rovnako od oceňovania, že sa Vlček držal „pozitívnych dát“, prechádza k výrokom o histórii, ktorá neexistuje – nie je rekonštruovateľná na základe daných faktov: „I to je história, že jej niet. História nemoty, akú má žula... Žula je tu, musela vyjsť na povrch pohyblivými silami – a zastýdli a zmeraveli. Je to mohutný dôkaz, on je veľkou obžalobou pre zašlé veky a démonickú nenávisť a surovosť vrahov našich...“¹³⁰

Umenie a literatúra sa podľa Vajanského koncepcie zúčastňujú na procese legitimizácie, a to hneď v dvoch významoch. Stávajú sa prostriedkami kultúrnej legitimizácie a zároveň samé musia byť v rámci etablovanej sa kultúry legitimizované, pričom v oboch prípadoch sa zásadným a vlastne jediným argumentom stáva „prirodzenosť“ a z nej vyplývajúca nevyhnutnosť.

¹²⁵ HUTCHEON, L.: Nový pohľad na národný model. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 2, s. 142.

¹²⁶ Úlohy našej spisovnej činnosti. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 65, s. 1.

¹²⁷ „Plemenom (francúzsky *race* – pozn. I. T.) rozumieme vrodené a dedičné dispozície, ktoré človek prináša so sebou na svet a ktoré sa obyčajne spájajú s rozdielmi, vyznačenými v temperamente a v telesnej štruktúre“ (TAINE, H.: *Filozofia umenia*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1957, s. 440).

¹²⁸ Vývin slavianskych literatúr koncom nášho stoločia. In: *Národné noviny*, roč. 19, 1888, č. 5, s. 1.

¹²⁹ Obraz slovenskej spisby. In: *Národné noviny*, roč. 21, 1890, č. 104, s. 3.

¹³⁰ Tamže, č. 107, s. 2.

Využívanie „prirodzenosti“ ako argumentu v procese legitimizácie kultúrneho spoločenstva a jeho nárokov siaha svojím pôvodom do nemeckej romantickej filozofie (herdovská teória prirodzeného spoločenstva¹³¹) a je charakteristickou črtou národnoobrodeneckého myslenia. V tendencii preukazovať dejinnosť ako prirodzenosť, predikovať historickým udalostiam nevyhnutnosť – „historický národ sa snaží dosiahnuť osudovosť prírodného zákona“ (Laurent Berlant),¹³² nachádzať za skutkami jednotlivcov pôsobenie „nadosobnej sily“, a tým fakticky substituovať skutočnosť ideológiou, nachádzame prvky mýtu vymedzeného Rolandom Barthom (konfrontoval sa s nimi v rámci kultúr malých národov vo svojej práci *Znamení zrodu* Vladimír Macura). I u Vajanského jasne identifikujeme vôľu, príznačnú pre mytologizujúce myslenie, „zakořeňovať dejinnou intenci v prirozenosti a nahodilost ve věčnosti“.¹³³ Do názorov o literatúre a umení sa toto popieranie náhodnosti premieta vo forme dôsledného vykázania každodennosti mimo oblasť estetického zobrazovania, čo do podstatnej miery určuje podobu Vajanského „ideálneho realizmu“, ktorého pravdivosť nie je preňho založená na mimetickom predvádzaní skutočnosti, ani na veristickom fragmentovaní skutočnosti (odmietnutie realizmu v podobe „fotografických odleskov skutočnosti“), ale v participovaní na jedinej pravde – „národnosti“.

V nadväznosti na svoje programové texty Vajanský rozpracoval a prezentoval v priebehu osemdesiatych rokov kultúrnu a estetickú koncepciu, ktorá sa bez akýchkoľvek výraznejších obmien v období od deväťdesiatych rokov 19. až po začiatok nasledujúceho storočia stane východiskom pre jeho konfrontácie nielen s modernistickými trendmi, ale všeobecne s javmi, ktoré vnímal ako „rozpad jednoty“.

SUMMARY

The study continues in research of literary aesthetic opinions of S. H. Vajanský in the context of cultural conception. We analyse how his balancing between proclamation of the autonomy of arts and consciousness of application its non-aesthetic functions in the formed Slovak culture, which was typical for his first period of reflection on aesthetic and literary issues, was finished definitively by confirmation of heteronymous status of arts in the period of 80th in the 19th century. In the aesthetic starting points of Vajanský's conception a significant role was played by classicizing ideal, characterised by "simplicity", "adequacy", harmony and also by avoiding of extremes. Another important affect had also Hegelian aesthetic making its part on forming Vajanský's opinions on phenomenon of "everyday course of life", trivial as an object of an artistic activity – according to him they can be used in the artistic work only after they were transformed through ideologically based semantic principal, or in interpretation of relation of beauty and truth in the arts but also in rising up the idea of an artistic work, which was considered as a substance of the work referring to upper truth, superior to the form, which is random in the Vajanský's concept and is changeable and subordinated to idea.

¹³¹ Pozri tamže s. 47 – 49 a GELLNER, E.: *Nacionalizmus*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, s. 85 – 93.

¹³² Cit. podľa HUTCHEON, L.: Nový pohľad na národný model. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 2, s. 141.

¹³³ BARTHES, R.: *Mytologie*. Praha : Dokořán, 2004, s. 140.

Vajanský inclines to a model of art denoting a limited meaning and it is disposed towards connection with an ideology. This connection is inseparable – it is obvious that the idea, which is demanded in the Vajanský as an aesthetic, is strictly defined by Vajanský – ideologue. Art is not true by concurrence with reality, imitation of it, but by making the only truth present, that means the idea: in this case the idea of “ourness”, nationality, which reveals the substance of “ideal realism” of Svetozár Hurban Vajanský. Art and literature operates in his conception, which is with no doubts a part of nationalistic cultural model, as means of cultural legitimisation being involved in creating, confirming and representation of national identity. This function of literature and art, in which pathos of nationalistically reviving process occurs, as well as Vajanský’s religiosity, are resources of his demand on ethic measure of literature.

In his articles published in this period Vajanský continues in reconstruction of the history of Slovak culture, the substance of it is “ourness” – an abstract principal of collective self-identification, which is not only an act of renewing of the cultural memory – through confirmation of its continuity, stating its perspectives. It shows also a strong ambition to present it as a whole, that means that his conception tends to creating a cultural model which on a certain level of cultural development provides its unity and arrangement (J. M. Lotman - B. A. Uspenský). Constructional and ordering cultural principal, realised in Vajanský’s opposition “ours – foreign”, inclining to “ourness” and ousting foreign, creates cultural and national identity.

In addition to his program texts Vajanský made and presented cultural and aesthetic conception during the 80th of the 19th century, which without any significant changes in the period of 90th of the 19th century up to the beginning of the 20th century became a foundation for his confrontations not only Modernistic trends but generally phenomena which seemed to him “destruction of unity”.